

3 KUKA OMISTAA TIEDON?

WTO, teollis- ja tekijänoikeudet ja luonnon monimuotoisuus

Teollis- ja tekijänoikeudet (intellectual property rights) ovat oikeuksia hengen tuotteisiin. Tekijänoikeuksilla viitataan useimmiten tuotteen muotoon, teknologiaan tai muuhun ominaisuuteen, jonka on luonut tietty henkilö tai yhtiö. Oikeudet määrittävät tekijän etuoikeuden valmistaa, käyttää tai myydä tuotetta. Keksijä tai tekijä saa tällöin tuotteen patentin, tekijänoikeuden tai tuotemerkin

Uruguayn kierros toi teollis- ja tekijänoikeuksien kauppavaikutukset ensimmäistä kertaa GATTin/ WTO:n hallinnoimiin kansainvälistä kauppaa sääteleviin sopimuksiin. Kehittyneet teollisuusmaat vaativat teollis- ja tekijänoikeuksien sisällyttämistä WTO-sopimukseen. Ne syyttävät kolmatta maailmaa laajasta "piratismista", tuotemerkkien kopioinnista ja väärentämisestä.

Ylikansalliset yhtiöt ja teollis- ja tekijänoikeudet

Suurin osa lääketeollisuuden ja maatalouden käyttämistä luonnonvarojen käyttöön liittyvistä keksinnöistä on vanhaa perua. Useimmiten ne pohjautuvat paikallisyhteisöjen vuosisatoja tai jopa vuosituhansia vanhaan tietoon ja taitoon, joka on yhä edelleen käytössä. Kehittyneet maat syyttävät kolmatta maailmaa tämän tästä tuotemerkkien kopioinnista ja väärennöksistä. Vuonna 1986 yhdysvaltalaiset yhtiöt arvioivat, että ne menettivät noin 24 miljardia dollaria tehottoman tekijänoikeussuojan vuoksi. Yhdysvaltain kemianteollisuus on arvioinut menettävänsä 200 miljoonaa tehottoman patenttisuojan vuoksi. Ja Yhdysvaltain lääketeollisuus väittää, että se on menettänyt yhteensä 2545 miljoonaa dollaria samasta syystä. Myös kolmannen maailman maat menettävät suuria summia, jos luonnonvarojen ja tiedon patenteja annetaan ylikansallisille yhtiöille. Roolit vaihtuvat dramaattisesti. Ainakin 7000 länsimaisen lääketeollisuuden käyttämää lääkeainetta saadaan kasveista. Enemmän kuin kaksi kolmasosaa maailman kasvilajeista - ainakin 35 000:lla niistä on lääketieteellistä arvoa - kasvaa kehitysmaissa.

Kuinka suvereenien valtioiden tekijänoikeuslakien käy?

Tekijänoikeuslait eri maissa on laadittu valtioiden omia tarpeita ajatellen. Kehitysmaissa ihmisten terveyteen ja ravintoon liittyvät näkökohdat sekä teollinen kehitys ovat olleet usein tärkeämpiä kuin yritysten voitot. Esimerkiksi Intia ei sallinut lääketeollisuudessa ja maataloudessa käytettyjen kemikaalien, kasvien ja elämänmuotojen patentointia. Kun vain valmistus- ja tuotantomenetelmien patentointi sallittiin, kotimainen teollisuus saattoi toisia menetelmiä käyttäen valmistaa lääkkeitä ja maatalouden kemikaaleja halvalla. WTO-sopimukseen kuuluva teollis- ja tekijänoikeuksien kauppavaikutuksia koskeva sopimus (Trade-Related Intellectual Property Rights, TRIPs) velvoittaa kaikki WTO:n jäsenmaat patentoimaan tuotteet. Vähiten kehittyneet maat saavat kymmenen vuoden

siirtymäajan. Mikäli ylikansallisella yhtiöllä on tuotepatentti jossakin muussa WTO:n jäsenmaassa, yhtiön on saatava yksinomainen markkinointioikeus tuotteeseen myös WTO:n muissa jäsenmaissa jo ennen siirtymäajan loppua.

Muita muutoksia

Teollis- ja tekijänoikeuksien kauppavaikutuksia koskeva sopimus tuo useita uusia alueita kansallisiin tekijänoikeuksia koskeviin lakeihin. Monien maiden patenttilakien mukaan riippuu patentin haltijasta, mikäli hän haluaa todistaa, että hänen oikeuksiaan on loukattu, ja mikäli hän haluaa viedä asian oikeuteen. Teollis- ja tekijänoikeuksien kauppavaikutuksia koskeva sopimus kääntää asetelman. Esimerkiksi paikallisyhteisöistä, jotka ovat aikanaan kehittäneet tiedon ja taidon vaikkapa lääkekasvin käyttöön, tulee lainrikkokjia, sillä he eivät ole patentoineet tietämystään. Jos siemeniä myyvä yritys patentoi tiettyjä ominaisuuksia omaavan kasvin, ketä tahansa muuta, joka käyttää samoja ominaisuuksia omaavaa toista kasvia, voidaan syyttää patentin loukkauksesta, vaikka käyttö liittyisikin vuosisatojen mittaiseen tietoon ja taitoon.

Patentin ikä on 20 vuotta

Suurimmassa osassa vähiten kehittyneistä maista teollisuustuotteita, menetelmiä tai maataloustuotteita koskevat patentit myönnetään suhteellisen lyhyeksi ajaksi maan omaa etua silmälläpitäen. WTO-sopimus määrittää patenttioikeuden pituudeksi 20 vuotta kaikissa WTO:n jäsenmaissa. Sopimuksen mukaan patentit kattavat myös elämänmuodot, mukaanlukien ihmisen geneettisen materiaalin. Useimpien maiden patenttilait eivät ole sallineet elämänmuotojen, kasvien ja karjan patentointia. Artikla 27.3. b: mukaan "jäsenet voivat sulkea patenttisuojaan ulkopuolelle... kasvit ja eläimet, ei kuitenkaan mikro-organismeja, samoin kuin sellaiset olennaisesti biologiset menetelmät kasvien ja eläinten valmistamiseksi, jotka ovat muita kuin ei-biologisia tai mikrobiologisia. Jäsenten tulee kuitenkin säätää kasvilajikkeiden suojasta joko patenttien avulla tai tehokkaalla tätä varten luodulla erityisellä järjestelmällä taikka niiden yhdistelmällä. Tämän kohdan määräykset otetaan uudelleen tarkasteltaviksi neljän vuoden kuluttua WTO-sopimuksen voimaantulosta."

Uudet neuvottelut alkavat vuonna 1999

Artiklaa on tulkittu monissa teollisuusmaissa siten, että geenimanipuloituja elämänmuotoja voidaan patentoida. Viime vuosina on kehitetty useita geenimanipuloituja kasveja, kasvinosia, bakteereja ja eläimiä - esimerkiksi lampaita, nautoja ja sikoja. Yhdysvalloissa patenttisuoja sallitaan solulinjoille ja solujen ja ruumiinosien toimintaan perustuville tuotteille ja menetelmille, sillä ehdolla, että ne on irrotettu ihmisruumiista. Vuonna 1991 Yhdysvaltain kansallinen terveysinstituutti haki patenttia 2500:lle DNA:n osalle, jotka olivat peräisin ihmisaivoista. Julkisuusmyrskyn jälkeen patenttihakemus vedettiin takaisin vuonna 1994. Yhdysvaltain taloushallinnon viranomaiset hakivat ja saivat erään guamilaisnaisen solulinjan patentin - tämän naisen kun havaittiin olevan vastustuskykyinen harvinaislaatukselle syöpälajille. Patentti on kumottu kovan julkisuuden ja laillisuutta koskevan kampanjoinnin jälkeen. Euroopan parlamentti kumosi vetollaan vuoden 1995 alussa komission direktiivin, joka olisi tehnyt elämänmuotojen patentoinnin pakolliseksi kaikissa unionin jäsenmaissa.

Miksi lääketieteellisiä keksintöjä ei pitäisi suojata?

Ensinnäkin, vain harvoin tiedemies tai -nainen työskentelee itsenäisesti laboratoriossaan. Toiseksi, tutkimusta sponsoroi useimmiten jokin suuryhtiö, joka hakee patenttia yhdessä keksijän kanssa tai ilman tätä. Kolmanneksi, erityisesti lääketeollisuuteen ja kasveihin liittyvät keksinnöt perustuvat monesti kehitysmaiden paikallisväestön tietoon ja kehittelyyn, mitä patentti ei tunnusta - he eivät saa korvausta kehittämistyöstään.

WTO-sopimus palkitsee pääoman patentilla keksijöiden sijasta.

Voiko kasveja omistaa patenttien avulla?

Useimmat maat eivät salli patenteja tai omistusoikeutta kasveille. Sen sijaan patentti sallitaan mikro-organismeille ja kasveille, jotka on tuotettu ei-biologisin menetelmin. Kasvien osat, kuten geenit tai ominaisuudet voidaan nykyään patentoida joissakin maissa. Tällainen patentti on annettu esimerkiksi Sungene-yhtiölle suojaamaan auringonkukkaa, jolle on kehitetty erittäin suuri öljyn happopitoisuus. Patentti myönnettiin juuri happo-pitoisuuden ominaisuudelle, ei geeneille, jotka tuottavat ominaisuuden. Sungene onkin ilmoittanut kilpailijoilleen, että kasvin jalostaminen niin, että sille kehittyy korkea öljypitoisuus, loukkaa yhtiön patenttia. Samoin patenteja on haettu geenimanipuloidulle riisille, soijapavuille, maissille, puuvillalle ja muille viljakasveille.

Maissa, jotka eivät salli kasvien patentoimista, geenien patentoiminen on mahdollista. Koska kaikilla kasveilla on ominaisuuksia, geenien ja muiden ominaisuuksien patentoimismahdollisuus merkitsee samalla kasvin omistajuutta, vaikka kokonaisten kasvien patentointi ei muodollisesti olisikaan mahdollista. Toinen kasvilajikkeiden suojelua koskeva kansainvälisesti tunnustettu sopimus on Uusien kasvilajikkeiden suojelua koskeva kansainvälinen sopimus (International Convention for the Protection of New Varieties of Plants, UPOV). Vuonna 1978 hyväksytyn alkuperäisen sopimuksen mukaan viljelijällä ja tutkijalla säilyy oikeus säästää kasvilajikkeiden siemeniä myöhempää käyttöä varten. Saman sopimuksen uudempi versio vuodelta 1991 ei enää sisällä näitä poikkeuksia.

Viljelijöiden ja tutkijoiden pitää maksaa korvaus siementen käytöstä. Vaikka useimmat maat eivät ole allekirjoittaneet UPOV-sopimusta, ylikansalliset viljayhtiöt ovat saaneet läpi siementen käyttöä koskevia rajoituksia sekä Yhdysvalloissa että Euroopassa. Uusi Yhdysvaltain kansallinen laki kieltää viljelijöiltä heidän perinteisen oikeutensa myydä viljakasvien siemeniä naapureilleen ilman korvauksia ja viranomaisten muodollista lupaa. Euroopassa siementen säästämistä seuraavan vuoden kylvöjä varten pidetään kaupan esteenä. Siementen vaihtaminen viljelijöiden kesken rinnastetaan kaupankäyntiin.

Kansalaisjärjestöjen vastauksia elämänmuotojen patentointiin

Patenttien eettiset, taloudelliset ja ympäristövaikutukset ovat aiheuttaneet laajaa keskustelua ja vastatoimia. Intiasta lähtöisin oleva Neem-kampanja alkoi vetoomuksilla neem-puun patentointia vastaan. Yli miljoona ihmistä vaati vapaata oikeutta käyttää neem-puuta, kuten intialainen väestö on tehnyt vuosisatojen ajan. Myös pienteollisuus ja muut organisaatiot, jotka kannattavat neem-pohjaisten tuotteiden valmistamista paikallisia markkinoita varten, ovat tukeneet kampanjaa. Kampanjan seurauksena eurooppalaiset ryhmät vastustavat neem-puun eurooppalaista patenttihakemusta, ja perustelevat vastustamistaan sillä, että puun jalostamisessa tuoteeksi tai tuotteissa itsessään ei ole mitään uutta, jonka voisi suojella patentilla.

Neem-kampanja:

Vandana Shiva

Research Foundation for Science Technology and Natural Resource Policy

A-60 Hauz Khas,

New Delhi 110 016 India

Puh. 11-665-003, 685-6795

Fax. 11-685-6975, 462-6699

Ei patenteja elämänmuodoille -kampanja

Euroopan parlamentti maaliskuussa 1995 kumosi veto-oikeudellaan komission

valmisteleman direktiivin, joka olisi tehnyt elämänmuotojen patentoinnin pakolliseksi kaikissa unionin jäsenmaissa. Rainbow Coalition in Europe vastusti menestyksekkäästi elämänmuotojen patentointipakkoa, ja on myös vastustanut elämänmuotojen patenttihakemuksia Euroopan pantettitoimistossa. Kanadalainen Rural Advancement Foundation International (RAFI) on ollut ensimmäisten joukossa kiinnittämässä laajan yleisön huomiota patenttien vaikutuksista maatalouteen. Ryhmä on vastustanut geenimanipuloitujen viljakasvien, puuvillan, riisin ja maissin patenttihakemuksia.

Pat Mooney
Director, RAFI
130 Slater Street, Suite 750
Ottawa, Ontario K1P 6E2 CANADA
Puh. 613-565-0900
Fax. 613-594-8705

Genetic Resources Action International (GRAIN)

GRAIN seuraa maataloutta ja luonnon monimuotoisuutta koskevia patentteja.

Mr Henk Hobbelink
Coördiantor, GRAIN
Jonqueres, 16, 6-D
E-08003 Barcelona, Spain
Puh. 343-310-5905
Fax. 343-310-5952

Mitä kansalaisjärjestöt ja ryhmät voivat tehdä?

Teollis- ja tekijänoikeuksien kauppavaikutuksia koskevan sopimuksen eettiset, taloudelliset ja kulttuuriset seuraukset ovat olleet selviä sopimusten luonnostelijoille ja sopimusosapuolille. Sopimuksessa itsessään on kohtia, joita voidaan käyttää hyväksi kampanjoinnissa.

Artiklan 27 kohta 2 mukaan "jäsenet voivat sulkea patenttisuojan ulkopuolelle keksinnöt, joiden kaupallisen hyödyntämisen estäminen niiden alueella on välttämätöntä yleisen järjestyksen tai moraalin suojelemiseksi, mukaanlukien ihmisten, eläinten tai kasvien elämän tai terveyden suojeleminen tai ympäristölle aiheutuvan vakavan haitan välttäminen, edellyttäen, että suojan ulkopuolelle sulkeminen ei perustu yksinomaan siihen, että kansallinen laki kieltää sellaisen hyödyntämisen."

Teollis- ja tekijänoikeuksien kauppavaikutuksia koskevan sopimuksen artikkelit 7 ja 8 sallivat kehittää kansallista lakia suojelemaan kansalaisten etua.

Artiklan 8 mukaan "jäsenet voivat laatiessaan tai muuttaessaan kansallisia lakejaan ja määräyksiään ryhtyä tarpeellisiin toimenpiteisiin yleisen terveyden ja ravintohuollon suojelemiseksi samoin kuin yleisen edun edistämiseksi sellaisilla aloilla, jotka ovat elintärkeitä niiden yhteiskunnallis-taloudelliselle ja teknologiselle kehitykselle edellyttäen, että sellaiset toimenpiteet ovat yhdenmukaiset tämän sopimuksen määräysten kanssa."

Nämä sopimuskohdat muodostavat perustan elämänmuotojen patenttien kieltämiselle. Näiden artikloiden perusteella voidaan myös kieltää sellaisten tuotteiden patentit, jotka haittaavat tai hidastavat kansallista kehitystä, esimerkkinä siemenet ja lääketieteellisuuden tuotteet. Määritelmänsä mukaan ns. sui generis -järjestelmä (sui generis on latinaa ja merkitsee 'omaa laatuaan, omaa luokkaansa') ei perustu mihinkään lakiin. Valtiot voivat siten muuttaa kasvilajikkeiden suojelujärjestelmiään niin, että niiden avulla suojellaan

ensisijaisesti paikallisyhteisöjen oikeuksia luonnon monimuotoisuuteen ja perinteiseen tietoon luonnonvarojen käytöstä.

Artikla 27.3 (b) sallii WTO:n jäsenmaiden säätävän "kasvilajikkeiden suojasta joko patenttien avulla tai tehokkaalla tätä varten luodulla erityisellä järjestelmällä taikka niiden yhdistelmällä".

Tämä mahdollisuus sallii sellaisten "yleisten intellektuaalioikeuksien" luomisen ja hyväksikäytön. Nämä oikeudet tunnustavat alkuperäisväestön ja paikallisyhteisöjen tiedon ja keksinnöt. Tällaiset oikeudet voisivat olla ei-poissulkevia ja ei-monopolistisia. Kansalaisjärjestöt ja -ryhmät voivat myös vaatia oikeuskäsittelyä kasvien ja siementen patenttihakemuksille, sekä hyödyntää kansainvälisten sopimusten ristiriitaisuuksia, kuten:

- kansainvälisiä biodiversiteettisopimuksia
- kansainvälisiä sopimuksia, jotka on solmittu YK:n maatalous- ja elintarvikejärjestön FAO:n kasvien geneettisiä resursseja käsitelleessä konferenssissa
- WTO:n kauppaja ympäristö -komitean keskusteluja. Komitea tutkii teollis- ja tekijänoikeuksien ympäristövaikutuksia
- muuttunutta tilannetta Euroopan parlamentin hylättyä elämänmuotojen patentointia koskevan direktiivin

Lähteet

Maailman kauppajärjestön perustamissopimus ja sen liitesopimukset.
Ulkoasiainministeriön julkaisuja, 1996.

Who Owns Knowledge? Who Owns the Earth? Intellectual Property Rights & Biodiversity Under the New Gatt & World Trade Organization. WeDo, 1995.

World Trade Organization - Trading into the Future. WTO, 1995.

Toimittanut Pauliina Parviainen
